

Психологічні особливості міфотворення як складової культуuroгенезу

Світлана Юрїївна Гуцол

КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК
ДОЦЕНТ КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
e-mail: svetlana_gucol@rambler.ru

Статтю присвячено аналізу проблеми розуміння феномена міфотворення як процесу формування, акумуляції й трансляції міфів культурою та їхньої інтерпретації особистістю. Розглянуто соціально-психологічні чинники функціонування міфотворення. Представлено аналіз його структури та особливостей його перебігу в сучасному соціокультурному просторі.

Ключові слова: міф, міфотворення, неоміф, культура, соціум.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів культури як концентрованого організованого досвіду людства виступає семіозис, що є, у свою чергу, основою розуміння, осмислення навколишньої реальності. Смыслопороджувальна функція культури (породження, організація, трансляція смислів, їхнє присвоєння особистістю) здійснюється завдяки закарбуванню, втіленню, зосередженню смислів у культурних текстах.

На думку Н.В. Чепелевої, до основних типів текстів культури можна віднести символічні, метафоричні й теоретичні (концептуальні) тексти. Символічні тексти (міфи, казки, деякі добутки художньої літератури) несуть у собі основні символічні смисли культури. «Саме ця особливість робить їх чи не найбільш вагомим елементом культурного семіотичного простору, оскільки символи культури пронизують усі шари суспільного життя, орієнтуючи людину на загальнокультурні смисли. Тим самим забезпечується цілісність соціальної і культурної дійсності, створюються умови для включення в культурну традицію, формування соціокультурної ідентичності особистості» [7, с. 234].

Важливо підкреслити значну роль символічних текстів у реалізації екзистенціальної потреби людини в осмисленні світу, створенні образу реальності й підтримці константності символічних утворень культури, адже саме в результаті міфологічного

«освоєння» світу й конструюється реальність, що сприймається суб'єктом культури як цілісне утворення. Так, згідно з поглядами Ф. Ніцше, «без міфу будь-яка культура втрачає свій здоровий творчий характер природної сили; лише обставлений міфами горизонт замикає цілий культурний рух у деяке закінчене ціле... навіть держава не відає могутніших неписаних законів, ніж ця міфічна основа» [5, с. 149].

Співзвучно вищесказаному Б. Маліновський розуміє міф як єднаний елемент культури, саме завдяки якому соціум і зберігає свою цілісність, а основна функція міфу, на його думку, «полягає в тому, щоб зміцнити традицію, надати їй значущість і владу, зводячи її витoki до високих, гідних шанування, наділених надприродною силою начал. Тому міф є невід'ємною частиною культури в цілому. Як ми бачили, він постійно народжується знову; кожна історична зміна створює свою міфологію, яку, проте, тільки побічно пов'язано з історичним фактом» [4, с. 143].

Проте, незважаючи на те що людство упродовж тисячоліть бере участь в процесі міфотворення, питання про суть, функції, місце й роль міфу в культурі й досі залишаються дискусійними, що сприяє формуванню великої кількості різних, іноді діаметрально протилежних концепцій. **Метою цієї статті** є детермінація феномена міфотворення в культурі, виділення соціально-психологічних чинників його функціонування, аналіз структури, особливостей його перебігу в сучасному соціокультурному просторі.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У міфознавчій літературі довгий час під міфотворенням розуміли виникнення міфологічної свідомості винятково в період архаїки, вивчаючи цей процес паралельно з процесом становлення й розвитку homo sapiens. Дійсно, в первісній культурі міфологія була основним способом осягнення світу:

міф виражав світобачення й світовідчуття епохи його зародження. Архаїчний міф був єдиною можливою реальністю, самим життям, не потребуючи при цьому ніякої необхідності в раціональних обґрунтуваннях. Згідно з поглядами О.М. Фрейденаберг, «міф був усім — думкою, річчю, дією, істотою, словом; він служив єдиною формою світосприйняття» [10, с. 227].

Так, серед характерних ознак міфологічної свідомості класичного типу у міфознавчій літературі зазвичай виділяють наступні позиції: універсальність буття, циклічність сприйняття часу й простору, холистичність і синкретичність світоосягнення. Універсальний характер існування людини, передусім, полягає у його «невідокремленості» від природи: архаїчна людина не належить до навколишньої реальності як до об'єкту пізнання й перетворення й до себе як до суб'єкту цих процесів, а взаємодіє зі світом переважно чуттєвими, «магічними» способами.

Специфічність уявлень первісного суспільства про час — у циклічності: дивлячись назад, архаїчна людина розрізняла лише недавнє минуле, а сьогодення й майбутнє сприймалися нею як постійне повторення цього минулого. Буття людини відбувалося як би «позачасово»: подія, що сталася, могла співпадати зі «своїми повторами» в сьогоденні або майбутньому часі; події, що відбуваються у минулому, сьогоденні й майбутньому, сприймалися як події одного порядку, що «перебігають в одній тимчасовій тривалості» [1, с. 22]. Простір сприймався як динамічна структура, як незавершений всесвіт, такий, що формується, «розширюється», що обертається навколо «центру світу» (сакральної осі), космогонічне світосприйняття переважало над космологічним.

Синкретичний і холистичний характер взаємодії людини зі світом характеризується певною специфікою світосприйняття, в якому переважає цілісність; практично відсутня диференціація функціональних і структурних сегментів (минулого, теперішнього й майбутнього; об'єкту й знаку, що його означає; практичної дії та символізуючого її ритуалу); фактично відсутні (або є дуже невиразними) уявлення про причинно-наслідкову детермінацію різних подій і явищ; домінує хаотичне змішення в сприйнятті (природного й людського, реального й вигаданого, неминучого й випадкового, буденного й сакрального, живого й неживого тощо).

Специфіка міфологічного способу сприйняття реальності, передусім, полягає у компенсації недостатності практичного оволодіння світом шляхом смислового «поріднення» (приєднання, включення, отождолення) з ним. Міф не диференціює природне й надприродне, його зміст мислиться (а точніше, проживається) як справжня реальність, яку не мо-

же бути поставлено під сумнів. Події традиційних міфологічних наративів відбуваються у так званій міфічній час, в особливу епоху першотворення, що передує початку емпіричного часу й навіть протиставляється йому як сакральний час — профанному.

Безумовно, це протиставлення не є строгим, оскільки міфічний час є епохою дії першопричин усього наступного. Таким чином, можна зробити висновок, що міф є парадигматичним утворенням (від греч. *paradeigma* — приклад, зразок), служить своєрідною моделлю поведінки (життя в цілому): усі людські прояви, дії, вчинки мають значення й певну цінність не самі по собі, а лише як повторення міфологічного, ідеального зразку. Засобом відтворення прадії служить ритуал. Він актуалізує, «реалізує» міф, який, у свою чергу, кодифікує цей ритуал. Таким чином, механізм міфологічного символізму спрямовано на те, щоб «помістити» кожен окрему подію в «стихію першооснов» й осягнути через неї цілісність світу.

Події, що відбуваються в «первинні часи», отримують статус парадигми, розглядаються як прецеденти, які надалі служать зразками для відтворення лише тому, що цей прецедент вже мав місце в міфі (у міфічні часи). Для архаїчної свідомості усе, що існує зараз, є результатом «розгортання» первинного прецеденту (зразку). Таким чином, міф завжди поєднує в собі два аспекти: діахронічний як розповідь про минуле й синхронічний як засіб розуміння теперішнього або навіть майбутнього. Надалі, коли синкретична цілісність міфу руйнується, міфологічний символізм наслідується літературою, мистецтвом, релігією й різними формами суспільної свідомості. Принципово змінити зміст символізму історія не здатна. Так, наприклад, християнство не руйнує дохристиянське значення символів, а збагачує їх новими сенсами. Згідно з визначенням О.Ф. Лосева, символ є міфом, «знятим» (у гегелівському значенні) розвитком культури, він переступає рубежі історичних епох, зберігаючи пам'ять про свої попередні смисли [3]. Таким чином, міфологічні символи є специфічними конденсаторами людського досвіду, а міф починає брати активну участь в акумуляції соціально значущого досвіду й знань, проявляючи одну з фундаментальних своїх здібностей — «енциклопедичність» (уміння зберігати в стислій, образній формі велику кількість різнопланової інформації).

Розуміння міфу як процесу міфотворення поступово набуло свого поширення в сучасному науковому дискурсі. На даний момент цим терміном зазвичай означають один із видів культурної динаміки (соціальної, історичної), що полягає у виникненні нових міфологічних феноменів та їхній інтеграції в існуючих міфологічних системах, а

також в утворенні нових міфологічних систем і конфігурацій. У цьому дослідженні під міфотворенням ми будемо розуміти творчий процес і результат чуттєвої рефлексії, що об'єктивує феномени суб'єктивної реальності; перманентний процес формування, акумуляції, організації й трансляції міфів культурою та їхньої інтерпретації особистістю. Серед основних характеристик цього феномена, на наш погляд, передусім, слід виділити творчий (породжувальний) і комунікаційний характер процесу.

Міфотворення за своєю сутністю є ціннісною категорією, цей процес спрямовано на реалізацію «ідеально-ціннісних цілей», на «переселення цінностей зі світу належного у світ суцільний. Це – феномен, який народжено незавершеністю, відкритістю людської природи, розгортанням творчої діяльності людини, спрямованої на пошук сакрального смислу буття» [11, с. 23]. Процес породження міфів, очевидно, може перебігати двома шляхами: еволюційним, відбиваючим зміни в соціокультурному просторі, і стрибкоподібним, виникаючим у зв'язку з істотними змінами, що відбуваються в житті суспільства і його культурі. Породження міфу та його взаємодію з іншими міфами (як усередині, так і поза системою) обумовлює їх часткове взаємопроникнення, відбувається обмін міфологічними артефактами, що, у свою чергу, сприяє культурному поліморфізму. В історії людства зміну основних міфологічних систем відмічено революціями, які, з точки зору Ж. Сореля, є виходом ірраціонального, творчим вибухом, на підставі якого відбувається формування нової міфологічної системи [8].

Проте зміна базової міфології може носити й латентний характер. Так, за еволюційною теорією, основною передумовою міфотворення є необхідність у постійній адаптації людських співтовариств до умов і чинників їхнього існування, що весь час змінюються, шляхом постійного вироблення нових ресурсів (продуктів і технологій) життєдіяльності й соціальної взаємодії: речей, символів, уявлень, знань, соціальних структур, механізмів комунікації й соціалізації тощо.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що в суспільстві постійно відбувається процес формування міфів, який впливає на хід соціальних процесів. При цьому важливим є відстеження самого моменту переходу культурного в соціальне і навпаки, у чому й полягає сутність соціодинаміки міфотворення: кожне соціальне явище має міфологічну «проекцію» і, відповідно, кожне міфологічне явище має підстави в соціумі. Отже, соціодинаміка міфу є найважливішою умовою виявлення особливостей міфотворення.

У структурі міфотворення можна виділити три

основні процеси: генезис міфологічних форм і норм; утворення нових міфологічних систем у людських співтовариствах (соціальних, політичних, етнічних, конфесійних тощо); зародження й розвиток міфології міжетнічних спільнот й історично обумовлених типів різноманітних культурних систем, що відрізняються певною специфікою своїх ціннісно-смыслових орієнтацій. У свою чергу, генезис культурних форм у процесі міфотворення у своєму розвитку проходить чотири фази: «ініціація інновацій (вони можуть бути викликані або соціальним замовленням, або творчим пошуком окремих осіб); безпосереднє створення культурних форм; „конкурс“ їхньої функціональної й технологічної ефективності; впровадження форм, відібраних у ході „конкурсу“, в соціальну практику виробництва й інтерпретації (у фазу конкурсного відбору включаються й форми культури, запозичені ззовні або з культури минулого)» [9, с. 265].

Таким чином, описаний вище процес може бути представлено у вигляді наступної стратегічної послідовності: ініціація – створення – конкурс – впровадження. Породження міфологічних норм за своєю сутністю є продовженням міфологічного формогенезу, при цьому в процесі інтеграції міфологічних форм у соціальну практику їхня певна частина набуває статус нових актуальних норм і стандартів діяльності та комунікації у конкретному співтоваристві (інституціональних – таких, що мають імперативну функцію; конвенціональних, що носять характер дозволів; статистичних – із невизначеним типом регуляції); у той самий час деякі міфологічні форми можуть входити як нові складові елементи в уже діючу систему, не утворюючи при цьому нових норм.

Нові міфологічні системи, що функціонують у людських співтовариствах, можна також класифікувати залежно від профілю людської діяльності й типів взаємодії між суб'єктами міфотворчості: це міфологія реклами, політична міфологія, міфологія спорту, міфологія моди тощо. Процес формування міфології міжетнічних культурних груп, передусім, відбувається у співтовариствах, організованих за територіальним принципом. Можна умовно виділити наступні етапи цього процесу: виникнення чинників, здатних локалізувати групи людей на певних територіях і мотивувати інтенсивний рівень їхньої колективної взаємодії (фестивалі авторської пісні, перфоманси, зльоти колекціонерів технічної старовини та ін.); накопичення досвіду їхньої спільної життєдіяльності та його подальша акумуляція у традиціях і цінностях цих груп; реалізація домінуючих цінностей і традицій у різних формах соціальної самоорганізації, особливостях стилю життя, образів світу тощо; «ревізія» значущих елементів досвіду, отриманого на пере-

дуючих етапах, і формування на їхній основі системи міфів (міфологічних наративів), що транслюють образи ідентичності цього співтовариства.

Таким чином, до основних рівнів міфотворення можна віднести наступні: «реанімацію» архаїчних форм, надання їм нового смислу; модернізацію вже існуючих міфологічних форм (трансформація й адаптація до нових умов); виникнення принципово нових міфологічних комплексів, що не мають аналогів як в інших культурах, так і в минулому. Можна зробити висновок, що міфотворення є системотворчим антропологічно детермінованим процесом, в якому різні рівні й фази з більшою або меншою очевидністю взаємопов'язані один з одним; який може бути розглянутий як динамічна система оновлення як міфологічних культурних рис в цілому, так і міфологічних компонент окремих конкретно-історичних співтовариств зокрема.

Так, на сьогодні до неоміфологій відносять надзвичайно широкий спектр самих різнопланових явищ, які при цьому часто носять частковий, факультативний характер і не претендують, на відміну від архаїчного міфу, на статус цілісного світогляду. На думку М. Еліаде, сучасні міфи є «імітацією» архаїки, несправжніми міфами [12]. У контексті обговорюваного питання Д.П. Пашиніна пропонує розподіл міфів на три форми: власне міф (міфологія первісності) – справжнє буття, гегелівський Dasein; далі, гегелівською мовою, – інобуття міфу (переказ міфології художньою літературою); «мерехтіння» міфу в масовій свідомості (фольклор, соціальна міфологія та інші втілення й редукції архетипів) [6, с. 300].

Сучасна реміфологізація – це свого роду «міф навпаки»: «якщо у міфологічній фазі розвитку культури ще не було індивідуального авторства,

то у культурі постмодерну індивідуальне авторство вже втрачається. Якщо у міфологічній свідомості слова й речі ще не були розрізнені, то у постмодерністському ототожненні світу з текстом слова та речі вже перестають розрізнятися. І, нарешті, у характерних для сьогоднішнього дня заявах про кінець історії відбувається своєрідне повернення до міфологічного часу... Архідавні й ультрасучасні концепції „зрівнюються“ в єдиному дискурсі епохи другої релігійності. Створюється враження, що час, прожитий культурою, і простір, зайнятий нею, виявилися усього лише оптичним обманом. Культура зробила „петлю у часі“: народившись із міфу, вона знову повертається до нього ж як до своєї межі» [2, с. 10–11].

Висновки. Підводячи підсумки цієї статті, можна зробити висновок, що на сьогодні наука накопила величезний матеріал для осмислення проблеми міфотворення як соціально-психологічної й соціокультурної категорії, проте представникам різних областей гуманітарного знання необхідний ще певний час для здійснення системного аналізу й інтерпретації цього складного, багатогранного феномена. Міфотворення як процес формування, акумуляції і трансляції міфів культурою та їхньої інтерпретації особистістю перманентно функціонує у соціокультурному просторі / часі й сприяє освоєнню як навколишньої дійсності, так і внутрішньої реальності людини. Міфотворення можна представити у вигляді динамічної фундаментальної матриці, що має складну багаторівневу структуру (фази, рівні, підпроцеси), кожен елемент якої має свою специфічну форму детермінації, обумовлену певною конфігурацією соціально-психологічних чинників у кожен конкретний історичний момент і в кожній конкретній точці соціокультурного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексина Т. А. Власть Хроноса / Т. А. Алексина. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1994. – 101 с.
2. Дуплинская Ю. М. От мифа к логосу и от логоса к мифу : Дискурс современности между мифом начала и мифом заката / Ю. М. Дуплинская. – Саратов : СГТУ, 2004. – 157 с.
3. Жбанков М. Р. Миф / М. Р. Жбанков // Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – С. 405–406.
4. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина ; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 352 с.
5. Лосев А. Ф. Знак, символ, миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
6. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Б. Малиновский ; [пер. с англ.]. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с. (Серия «Astrum Sapientiae»).
7. Мелетинский Е. М. От мифа к литературе. Курс лекций «Теория мифа и историческая поэтика» / Е. М. Мелетинский. – М. : РГГУ, 2001. – 168 с.
8. Михайлов А. Н. Язык культуры. Знак, символ, миф, архетип // Введение в культурологию : учебное пособие / А. Н. Михайлов, Н. Д. Ермишина ; [2-е изд., перераб и доп.]. – М. : МЭИ, 2009. – С. 30–38.
9. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки / Ф. Ницше ; [пер. с нем. Г. А. Рачинского]. – СПб. : Азбука, 2000. – 231 с.

10. **Пашина Д. П.** Основания мифа в культуре и миф как основание культуры / Д. П. Пашина // Смыслы мифа. Мифология в истории и культуре : сборник в честь 90-летия профессора М.И. Шахновича. — СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2001. — Вып. № 8. — С. 300. — (Серия «Мыслители»).
11. **Полосин В. С.** Миф. Религия. Государство : Исследование политической мифологии / В. С. Полосин ; [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Ладомир, 1999. — 440 с.
12. **Проблемы психологической герменевтики** / [под ред. Н. В. Чепелевой]. — К. : Изд-во Национального педагогического ун-та им. Н.П. Драгоманова, 2009. — 382 с.

Гуцол С. Ю. Психологические особенности мифопорождения как составляющей культурогенеза.

Статья посвящена анализу проблемы понимания феномена мифопорождения как процесса формирования, аккумуляции и трансляции мифов культурой и их интерпретации личностью. Выделены социально-психологические факторы функционирования мифопорождения. Представлен анализ его структуры и особенностей его протекания в современном социокультурном пространстве.

Ключевые слова: миф, мифопорождение, неомиф, культура, социум.

Gutsol S. Yu. Psychological features of myth-making as a component of cultural genesis.

The article analyzes the problem of understanding of myth-making phenomenon as a process of formation, accumulation and transmission of myths by culture as well as interpretation of myths by personality. The socio-psychological factors of functioning of myth-making process are studied. The analysis of its structure as well as features of its course in contemporary socio-cultural space is shown.

Keywords: myth, myth-making, neo-myth, culture, social environment.